

EESTI KEELE BAASSÕNAJÄRJEST

Martin Ehala

Tallinna Pedagoogikaülikool

Eesti keel on tuntud paindliku sõnajärjega keelena (Valgma, Remmel 1968). Statistiliselt ei olegi eesti keeles võimalik ühtegi sõnajärjemalli pidada dominantseks, sest kaks kõige sagedasemat malli – SVX ja XVS – esinevad peaaegu võrdse sagedusega: 25% ja 24% (Tael 1988). See on ajendanud seisukoha, et eesti keele sõnajärje aluseks pole süntaktilised, vaid infostruktuuri printsiibid, mille kohaselt lause algusesse paigutub teema ja lõppu fookus, kusjuures süntaktilise piiranguna asetseb verb lauses teisel positsioonil (Tael 1988). Et markeerituse seisukohalt on kõige neutraalsemaks teemaks subjekt, siis võiks SVX sõnajärge pidada eesti keele põhisõnajärjeks, seda enam, et tegu on ka statistiliselt kõige sagedasema sõnajärjega eesti keeles. See haakub hästi üldlevinud seisukohaga, mille kohaselt läänemeresoome keeltes, kaasa arvatud eesti keeles, on toimunud põhisõnajärje muutus SOV tüübist SVO tüüpi (vt Kiparsky 1996). Alljärgnev kirjutus püüab veidi analüüsida, kuivõrd õigustatud on eesti keele pidamine SVO keeleks.

1. Põhisõnajärg ja baassõnajärg

Sõnajärjealases diskussioonis on hädavajalik täpselt selgeks teha, mida nimelt mõelda põhisõnajärje all. Siin on kaks võimalust. Põhisõnajärjeks võib pidada kõige vähem markeeritud, s.t kõige neutraalsemat sõnajärge, mis enamasti on keeles statistiliselt ka kõige sagedasem (Tael 1988). Teine võimalus on pidada põhisõnajärjeks sõnajärge, millest kõik ülejäänud sõnajärjed on tuletatud (Hakulinen, Karlsson, Vilkuna 1980). Et viimast eristada põhisõnajärjest, on kasutatud terminit baassõnajärg.

Oluline on mõista, et põhisõnajärg ja baassõnajärg võivad kattuda, aga ei pruugi. Põhisõnajärg on statistiliselt kõige levinum moodustajate järjestus lause pindstruktuuris. Sellel tasandil on paljudes keeltes infoliigenduse põhimõtted esmatähtsad.

Seega kujundavad põhisõnajärge rohkem pragmaatilised kui grammatilised tegurid. Baassõnajärje mõiste seevastu püüab väljendada lause moodustajate järjestust infoliigendusest sõltumata, n-ö süvastruktuuri tasandil. Sellel tasandil on määravaks teguriks fraasi põhisõna asend oma laiendite suhtes. Põhisõnalaiendi järjestuse määrab grammatika, samas kui pindstruktuuris võivad infoliigenduse vajadused sundida baassõnajärje asemel valima mõne teise sõnajärje.

Kui põhisõnajärje võib määrata statistiliselt, siis baassõnajärge saab tuvastada vaid lauseliikmete vahelisi süntaktilisi suhteid analüüsides. Alljärgnevalt püüangi eesti keele lausete moodustajastruktuuri analüüsides jõuda selgusele, kas eesti keel on SOV või SVO keel. Võtan oma analüüsi aluseks X'-teooria (Chomsky 1981, 1982, 1986), mis on oma adekvaatsust lause moodustajastruktuuri kirjeldamisel paljude keelte peal juba tõestanud.

2. X'-teooria põhimõtted

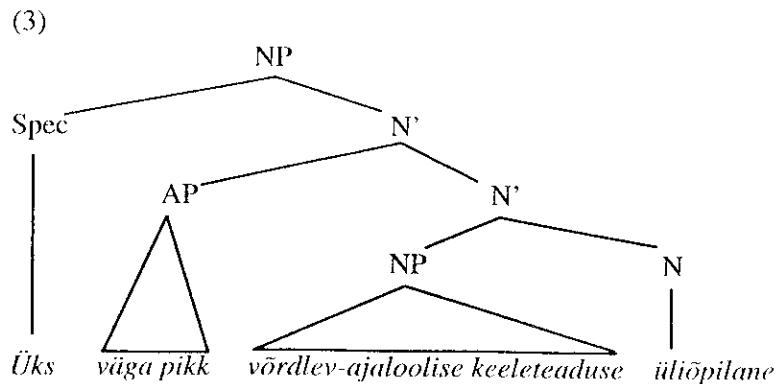
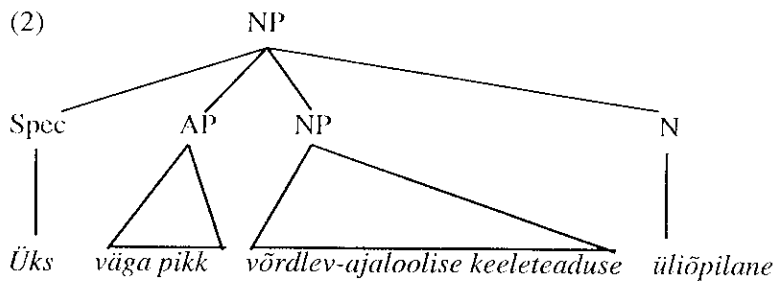
X'-teooria (loe: üks-prim-teooria) on generatiivse grammatika eelviimase, kuid siiani kõige levinuma versiooni, nn GB teooria (Government and Binding, e. k. 'mõjustus ja sidustus') komponent, mis keskendub lause moodustajate vaheliste suhete kirjeldamisele (vt näit Help 1989, Haegeman 1991). X'-teooria tuuma võib kokku võtta kolme üldistatud ümberkirjutusreegliga:

- (1) a $XP \rightarrow \text{Spec}; X'$
- b $X' \rightarrow X'; YP$
- c $X' \rightarrow X; YP$

Lahtiseletatult tähendab see valem, et mistahes avatud sõnaklassi X puhul (X võib olla kas nimisõna, verb, adjektiiv või kaassõna) on fraas järgmise struktuuriga: reegli (1a) järgi vastandub määratleja (Spec) kogu ülejäänud fraasile nagu näiteks [üks [helevalge tuvi Inglismaalt]], edasi jaguneb fraas (1b) järgi [[helevalge tuvi] [Inglismaalt]], ja (1c) järgi [[helevalge] tuvi]. YP võib tähistada mistahes fraasi: niihästi NP [Inglismaalt] kui ka AP [helevalge] on mõlemad YP. X tähistab põhisõna, koolon moodustajate vahel tähendab, et nende lineaarne järjestus on vaba. Ideed

järgi peaks X'-teooria kirjeldama kõigi maailma keelte moodustajastruktuuri üldisi seaduspärasusi niihästi fraasi- kui ka lausemoodustajate tasandil. Varieerumisruumi jätab X'-teooria vaid põhisõna-laiendi võimaliku järjestuse osas. Eeldades, et X'-teooria rakendub ka lausemoodustajatele, peaks kõigi maailma keelte baassõnajärg olema kas VO või OV.

X'-teooria kõige olulisem üldistus on, et fraasi sisestruktuur on hierarhiline, mitte tasapinnaline, nagu varasemad teooriad on eeldanud. Hierarhilisuse kõige otsesemaks väljendajaks on fraasist väiksema, kuid sõnast suurema moodustaja olemasolu. Sellist vahepealset moodustajat tähistataksegi indeksiga *prim*: N', V' P' jne. Et fraasimoodustajate hierarhia on baassõnajärje määramisel otsustava tähtsusega, siis vaatame hetkeks lähemalt, millega on prim-tasandi moodustajate fraasikirjeldusse sisetoomine põhjendatud. Selleks võrdleme tasapinnalist (2) ja hierarhilist (3) fraasimoodustajastruktuuri kirjeldust:

Fraasistruktuurigrammatika üks põhitõdesid on, et süntaktilisi operatsioone saab ette võtta ainult moodustajatega. Nii on moodustajaid võimalik rinnastada, või ka loetelu korral välja jätta. Seda pole aga võimalik teha selliste lause osadega, mis moodustajad pole. Näiteks:

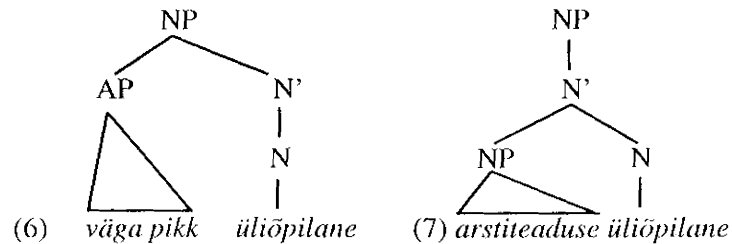
- (4) Juhan tappis maha [rasvase saksa lamba] ja [noore friisi vasika]
 *Juhan tappis [maha rasvase saksa lamba] ja [maha noore friisi vasika]

(4) tõendab, et niihästi *rasvane saksa lambas* kui ka *noor friisi vasikas* on moodustajad, kuid *maha rasvane saksa lambas* ei ole, sest temaga pole võimalik rinnastada teist samasuguse struktuuriga tarindit. Kui me võtame omaks generatiivse grammatika (GG) seisukoha, et igasuguseid operatsioone saab teha ainult moodustajatega, siis tuleb tunnistada, et lauses on teisigi moodustajaid kui ainult fraasid:

- (5) Üks väga pikk keeleteaduse üliõpilane Moskvast ja teine väga lühike Ø Kiievist
 Üks väga pikk keeleteaduse üliõpilane Moskvast ja teine Ø Kiievist
 *Üks väga pikk keeleteaduse üliõpilane Moskvast ja teine väga pikk arstiteaduse Ø Kiievist.

Selle analüüsi põhjal tuleb välja, et *keeleteaduse üliõpilane* ja *väga pikk keeleteaduse üliõpilane* on moodustajad, kuid mitte *üliõpilane*. Kui eeldada, et fraasistruktuur on tasapinnaline (näide 2), ei tule kuskilt välja, et *keeleteaduse üliõpilane* oleks omaette moodustaja, näites (3) on see aga selgelt näha, sest neid hõlmab N' kategooria. Nii ongi X'-teooria kohaselt lause moodustajateks fraasid (XP) ja vahefraasid (X'). Põhisõna funktsioonis olevad leksikaalsed kategooriad N, A, V ja P aga moodustajad ei ole.

X' tähistus võimaldab veel ühte olulist vahet. Võrdleme lauseid (6) ja (7):

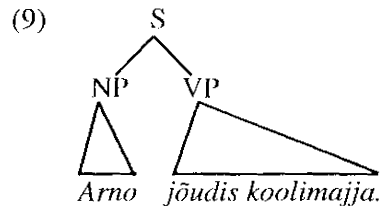

Kuigi järjestuselt on mõlemad fraasid sarnased (laiend eelneb põhisõnale), võimaldab X'-tähistus esile tuua nende konstruktsioonide põhimõttelise erinevuse. Et AP *väga pikk* laiendab N'-i mitte N-i, siis on võimalik AP ja N vahele mahutada veel üks laiend, nt: *väga pikk arstiteaduse üliõpilane*. Sama ei ole aga võimalik näites (7), sest N sõlm ei ole hargnev sõlm nagu N': **arstiteaduse väga pikk üliõpilane* ei ole grammatiliselt korrektne fraas. Kui X' märkimisviisi mitte kasutada, siis seda erinevust ei oleks võimalik välja tuua.

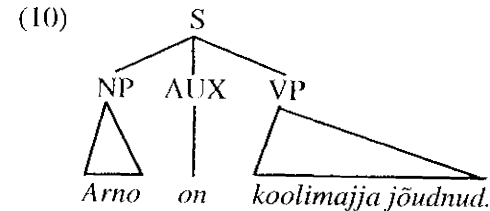
X'-struktuur on rakendatav kõigi fraasitüüpide puhul (hoitud siiski ruumi kokkuhoiu mõttes näidetest), eriti huvitav on see, et sama põhimõtet on GB raamistikus rakendatud ka lausestruktuuri kirjeldamiseks. Traditsioonilise GG lausekäsitluse puhul poleks see võimalik, sest lause jaguneb kolmeks, pealegi ei domineeri lauset leksikaalne kategooria:

(8) $S \rightarrow NP - AUX - VP$

Generativistide nutikus peitub selles, et nad on suutnud ka lausele pea välja mõelda. Vaatleme nende argumentatsiooni:

Nagu näha, saab seda lauset täiesti vabalt esitada ilma AUX sõlme kasutamata. Täismineviku korral aga muutub AUX sõlm samas lauses vältimatuks:

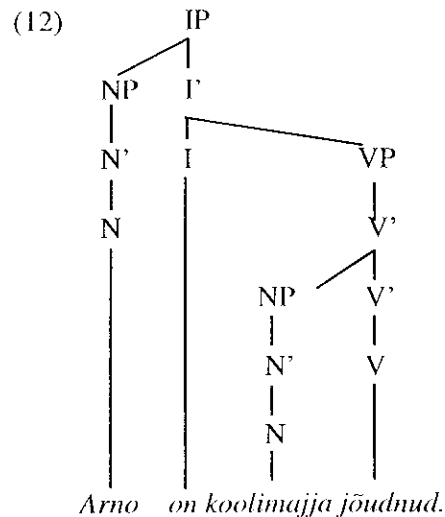

Süntaksiuurijad on ette pannud pidada AUX sõlme lause peaks. Sellisel juhul kerkib aga kohe küsimus, mida teha lausetega nagu (9), kus AUX puudub. Eesti keele põhjal oleks ehk raske järgnevat mõttekäiku põhjendada, aga inglise keeles tundub, et aja väljendamise morfoloogilised vahendid on suhteliselt sõltumatud VPst. Vaatleme järgmisi näiteid, mis on esitatud Haegemani (1991: 23) järgi:

- (11) a *Poirot abandoned the investigation.*
Poirot jättis pooleli juurdluse.
- b *Abandon the investigation, Poirot did indeed.*
Pooleli jätma juurdlust Poirot tegi küll
- c *What Poirot did was abandon the investigation.*
Mis Poirot tegi, oli pooleli jätma juurdlus.

Näites (11a) on VP lihtminevikus (*abandoned the investigation*), mida väljendab verbile lisatud tunnus, näites (11b) on VP nihutatud lause esimesse nn topiku positsiooni, kusjuures põhiverb on ilma aja markerita, s.t tüvele ei ole lisatud lihtmineviku tunnust. Seega ei ole lihtmineviku tunnust topikaliseerimise kaasa teinud, ta on jäänud paigale ja teda kannab semantiliselt tühi abiverb *do*, mis on lauses (11b) lihtminevikus. Samamoodi on lauses (11c) aja kategooria seotud abiverb *do*-ga, põhiverb on aga jälle aja suhtes markeerimata. Selle põhjal on võimalik väita, et aja kategooria on verbifraasist sõltumatu ja nii nimetati AUX sõlm ümber I-ks (lühend sõnast *inflection*), mis tähendab, et see sõlm domineerib morfoloogilisi kategooriaid nagu aeg ja ühildumine.

Teatud juhtudel, kui need kategooriad ei saa liituda semantiliselt täistähenduslike sõnade külge, lisatakse I sõlmele abiverb, mis seda infot hakkab kandma:

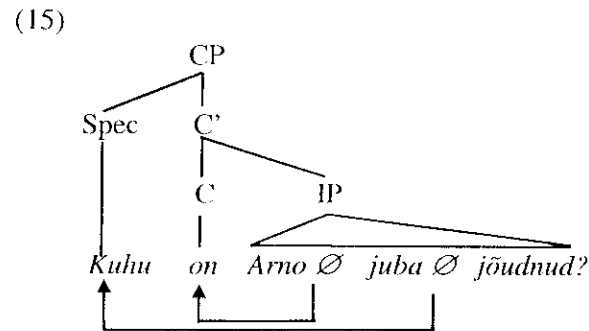
Selle operatsiooniga on ka lause taandatud fraasiks, mille põhjaks on grammatiline kategooria I, reegel $S \rightarrow NP - AUX - VP$ aga omandab X' kuju, kusjuures Spec on loomulikult lause esimene NP (alus):

- (13) $IP \rightarrow \text{Spec}; I'$
 $I' \rightarrow I; VP$

Olgu siinkohal veel mainitud, et IP ei ole sugugi kõige kõrgem fraasitasand lauses. Kuna kõrvallause vajab sageli sidendit, et liituda pealausele, või nõuab küsilause enda algusesse küsisõna, siis peab fraasistruktuuripuu võimaldama end vasakus servas veel laiendada, sest niihästi sidendid kui ka küsisõnad eelnevad alusele, seega peab seal leiduma sobiv struktuurisõlm. See struktuurisõlm luuakse nn COMP-fraasi abil. COMP on lühend terminist *complementiser*, mida võiks ehk tõlkida täiendajaks. Ka CP struktuur allub loomulikult X' põhimõtetele:

- (14) $CP \rightarrow \text{Spec}; C'$
 $C' \rightarrow C; IP$

Nüüd tekib aga kohe küsimus, mis on siis CP (täiendajafraasi) määratleja (Spec)? Alltoodud näide annab veidi ettekujutust, kuidas CP fraasi sõlmi kasutada:

Sellest teoreetilisest taustast peaks piisama, et asuda määrama eesti keele baassõnajärge.

3. Baassõnajärg ja V2

GB kohaselt on V2 sõnajärg tuletatud keele baassõnajärjest V-nihutuse (V-movement) teel (Vt näiteks Roberts 1997 või Lightfoot, Hornstein 1994). See, milline on V2 keele baassõnajärg, ei sõltu pindstruktuuri sõnajäremallide sagedusest: kuigi V2 keelte pealauseis on universaalselt kõige sagedasem sõnajärg SVX, võivad eri V2 keeled sellegi poolest oma baassõnajärje poolest erineda.

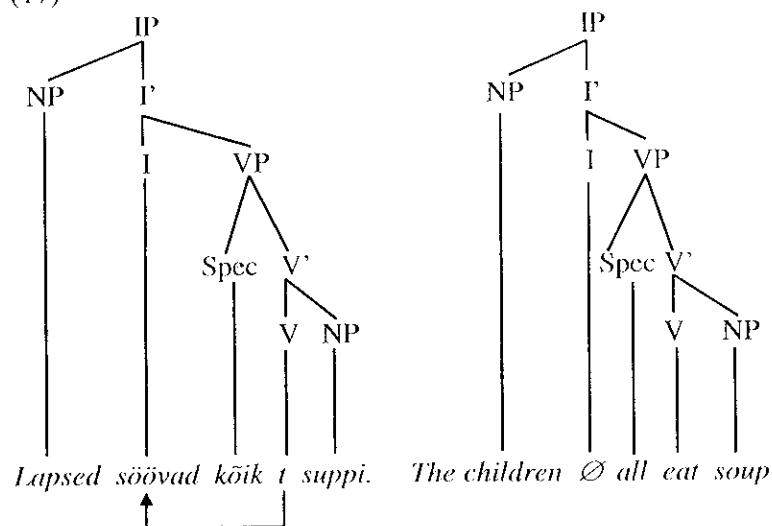
Võrdleme näiteks SVX sõnajärge eesti ja inglise keeles (siin ja edaspidi olen eesti näitelause te grammatilisushinnangus lähtunud neutraalsest kontekstist, samas olen üsna kindel, et eba-grammatiliseks märgitud lausetele on võimalik leida kontekste, kus nad oleksid aktsepteeritavad):

- (16) Jaan sööb sageli suppi   *John eats often soup
 *Jaan sageli sööb suppi   John often eats soup

Lapsed söövad kõik suppi *The children eat all soup
 *Lapsed kõik söövad suppi The children all eat soup

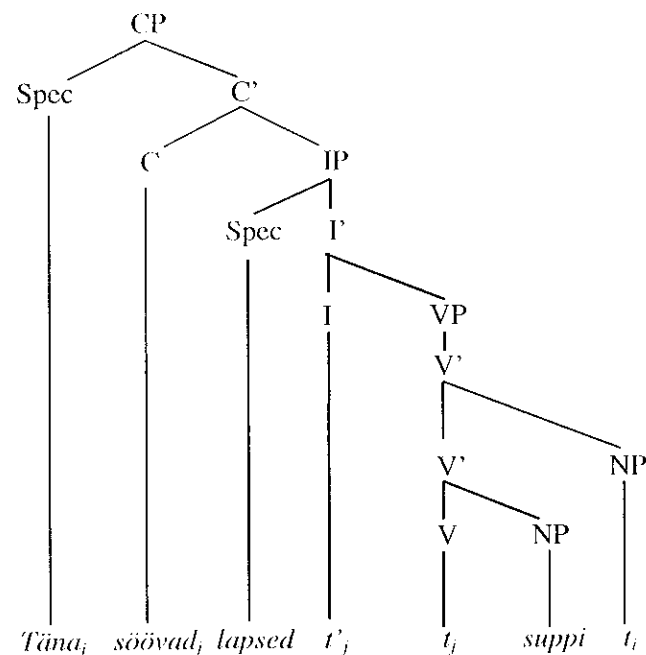
Kuigi tegu on väikese erinevusega, väljendub selles põhimõtteline erinevus eesti ja inglise SVX lausemallide vahel: eesti keele SVX on saadud verbi nihutamise verbifraasi põhisona positsioonist IP põhisona positsiooni. Sellest annab tunnistust asjaolu, et eesti keeles öeldis eelneb VP määratlejale *kõik*, inglise keeles aga järgneb, sest inglise keeles pole võimalik verbi VPst välja nihutada (*t* tähendab "jälge" (*trace*), tühja positsiooni, kust midagi on välja nihutatud.):

(17)

Eesti keele tegusõnade võime nihkuda verbifraasist välja on aluseks ka V2 sõnajärjele, põhiline erinevus ülalesitatuga on selles, et V2 toimimiseks ei piisa verbi nihkumisest I positsiooni, vaid ta peab sealt edasi nihkuma C positsiooni, et võimaldada lause esimeses positsioonis esineda ka teistel moodustajatel peale aluse:

(18)

Esitatud näidete põhjal võivad GB nihutusoperatsioonid tunduda üsna meelevaldsed, kuid teooria kehtestab siiski üsna ranged piirangud, mis elemendid kuhu liikuda tohivad. Kaht olulisemat tahtsks mainida: 1) nihkuda saavad vaid maksimaalprojektsioonid (fraasid) ja põhisonad, kusjuures nad saavad nihkuda ainult enda jaoks sobivasse vabasse positsiooni (s.t põhisona põhisona positsiooni ja fraas mingisse fraasipositsiooni, kas XP või Spec alla) (vt Roberts 1997: 35). 2) nihutus saab toimuda ainult lokaalselt, s.t korruga võib element nihkuda ainult lähimasse sobivasse positsiooni (vt Roberts 1997: 39). See tähendab, et V ei saa nihkuda C positsiooni otseselt, sest nii jääks lähim sobiv sõlm (I) vahele, kuid ta võib seda teha kahe sammuga: $V \rightarrow I \rightarrow C$.

Näidetes (17) ja (18) eeldasin, et eesti keeles on VO sõnajärg. Näidete endi põhjal pole selleks siiski alust, sest põhimõtteliselt võiks verb nihkuda I sõlme ka sihitise *suppi* järelt, mis eeldab baassõnajärge OV:

(19) [_{NP}]_{Spec}Lapsed] söövad_i [_{VP}]_{Spec}kõik [_V]_{NP}suppi] t_j]]

Kuigi antud näidete puhul ei ole baassõnajärge võimalik määrata, sest verb on nihkunud, pakub X'-teooria võimaluse baassõnajärge määrata ka V2 keeltes. Nimelt asub X'-reeglite järgi verb baassõnajärjes sihitise kõrval, verbi vabad laiendid aga sihitisest edasi, s.t. struktuurid hargnevad kas paremale (kui verb on kõige ees) või vasakule (kui verb järgneb). Normaalses eesti keele pealauseis järgneb verbile tavaliselt vaba laiend ning seejärel sihitis: *Lapsed söövad hommikul suppi*. Sellest saab järeldada, et eesti keele põhisõnajärg SVXO on tõenäoliselt tuletatud vasakule hargnevast baassõnajärjest SXOV verbi nihutusega VP ette. Võrreldes eesti sõnajärge inglise omaga: *The children eat soup in the morning*. Siin hargneb verbifraas paremale, mis annab baassõnajärjeks SVOX.

On muidugi ka võimalus, et eesti keele baassõnajärg on hoopis SXVO, mis verbi nihutuse järel samuti annaks eesti keelele normaalse SVXO põhisõnajärje. Selle hüpoteesi vastu ja SXOV poolt räägib asjaolu, et liitaegade puhul jääb verbi infiniitosa tavaliselt lause lõppu, mitte eelviimasele positsioonile, võrdle: *lapsed on hommikul suppi söönud*, kuid **lapsed on hommikul söönud suppi*. Esimene näitelause on neutraalses kontekstis aktsepteeritav, teine mitte.

SXOV malli järgi paigutuvad ka ühend- ja väljendverbide osised: verb teises positsioonis, adverb või noomen aga lause lõpus, näiteks *Lapsed kallased hommikul supi maha*. On tõenäoline, et *maha kallama* moodustab ühe leksikaalse üksuse, mis baasstruktuuris asub tervikuna V sõlmes. Ülaltoodud pindstruktuur saadaks sel juhul lihtsalt finiidosa nihutusega lause teise positsiooni. Et ühend- ja väljendverbide osised asuvad baasstruktuuris kõrvuti, sellele viitavad ka modaalverbidega laused, kus põhverb on tervikuna lause lõpus: *Lapsed pidid hommikul supi maha kallama*. Seevastu SXVOle vastav **Lapsed pidid hommikul maha kallama supi* ei ole neutraalses kontekstis aktsepteeritav. Sihitise ja verbi vabade laiendite omavahelise paiknemise järgi võib siis oletada, et eesti keeles baasstruktuuri sõnajärg on SOV, mitte SVO, nagu üldiselt arvatakse.

4. Baassõnajärg kõrvallauseis

GB teooria kohaselt on igal keelel üks baassõnajärg, mida kasutatakse niihästi pea- kui ka kõrvallauseis. Et alistatud kõrvallauseis asub C positsioonis alistav sidesõna, siis ei saa verbi sellesse positsiooni nihutada. See seletab, miks V2 on tavaliselt piiratud vaid liht- ja pealauseetega ning alistatud kõrvallauseis on verb oma algses V positsioonis (vt Lightfoot, Hornstein 1994). Ülaltoodud põhjendus sobib hästi saksa ja hollandi keele jaoks, kus V2 tõesti kõrvallauseis ei esine.

Võrreldes saksa keelega on eesti keeles kõrvallause sõnajärg siiski suhteliselt varieeruv: "Õeldisverbi asend ei ole oma laiendite suhtes kindel. Õeldisverb võib paikneda kas laiendite ees ... või siis ... laiendite järel. Mõlema võimaluse puhul domineerib a) tavaliselt õeldisverbi järelasend, b) *et*-komplementlauseis ja c) mitterestriktiivseis relatiivlauseis domineerib siiski eesasend, d) *sest*-põhjusalauseis on õeldisverbi eesasend ainuvõimalik." (Erelt jt 1993: 317). Kõrvallause paindlik sõnajärg ei ole siiski mingi järjekordne eesti keele veidrus, mis kõik ilusad teooriad kummutab, sarnane sõnajärg iseloomustab ka skandinaavia keeli (vt Vikner 1994).

Kui vaadata lähemalt eesti keele erinevaid kõrvallause tüüpe, siis tundub, et mõnes tüübis on V-nihutus võimalik, mõnes mitte. Nii näib *kui*-kõrvallauseis sidesõna blokeerivat verbi nihutuse C positsiooni (**Isa lahkus, kui kassiga hakkasid lapsed mängima*). Samas ei juhtu seda *et*-kõrvallauseis: *Isa ütles, et suppi söövad kõik lapsed*, kuigi siin on C positsioon hõivatud *et* poolt, mis peaks samuti V-nihutuse blokeerima. Hoolimata sellest, et V2 mõnevõrra komplitseerib baassõnajärje määramist eesti kõrvallauseis, asub õeldisverb seal siiski süvastruktuuri positsioonis palju sagedamini kui pealauseis. Kui kõrvale jätta struktuuriline seletus V-nihutuse võimatuse kohta kõrvallauseis (C on hõivatud), siis võib see olla tingitud asjaolust, et infoligenduse põhimõtted kõrvallauseis tavaliselt ei kehti või kehtivad piiratud (Tael 1988), mistõttu moodustajate süvastruktuuri järjekord säilib muutumatuna. Hea funktsionaalse seletuse on kõrvallause sõnajärje varieerumisele esitanud Nikolai Rimmel (1963):

pealause kaaluga kõrvallauseis kehtib pealause sõnajärg, ülejäänulis asub öeldisverb lause lõpus. Pealause kaal on kõrvallausel siis, kui temaga antakse edasi olulisemat informatsiooni kui pealausega.

Kõrvallause sõnajärje varieerumise juures on oluline see, et ei vaheldu mitte SOV ja SVO, vaid SOV ja V2. See tuleb selgelt ilmsiks, kui vaadelda kõrvallauseid, kus verb ei asu lause lõpus. Enamasti on ta siis teises positsioonis, kusjuures alus võib talle eelneeda (37%) või järgneda (19%) (Tael 1988: 22). Selline distributsioon tähendab, et tegemist ei ole SVO ja SOV baassõnajärje varieerumisega, nn kahe grammatilise süsteemi võistlusega keele muutuse olukorras (vt Kroch 1989), vaid SOV baassõnajärgiga (sellest annab tunnistust verbi lõppasend kõrvallauseis), mida pragmaatilistel põhjustel transformeeritakse erineva struktuuriga V2 lauseteks. Et tegu on tõesti V-nihutusega, sellest annab tunnistust öeldise infiniitosa, mis jääb lause lõppu ka SVO pindstruktuuriga kõrvallauseis: *Lapsed tunnistasid, et nad ei olnud hommikul suppi ära söönud*. Eelneva puhul võib siis üsna kindlalt väita, et eesti keele kõrvallause sõnajärje analüüs toetab pealause analüüsist saadud tulemust: eesti keel on SOV, mitte SVO.

See on üsna huvitav tulemus, arvestades, et läänemeresoome keeli peetakse üldiselt SVO keelteks. On võimalik, et SOV on eesti keelde taastekkinud ajaloolisel ajal saksa keele mõjul, sest nagu ma allpool püüan näidata, ei ole eesti keel üle võtnud saksa keele sõnajärge tervikuna, vaid on kujundanud omapärase segu läänemeresoome SVOst ja saksa SOVst. See tuleb kõige paremini ilmsiks, kui võrdleme I sõlme järjestust oma laiendi VP suhtes.

5. Baassõnajärg IPs

Olenevalt keelest võib I eelneeda oma laiendile (VP) või järgneda sellele. Võttes arvesse ka V järjestuse oma põhisõna suhtes VPs saame neli võimalikku tüüpi:

(20)

	V-laiend	laiend-V
I-laiend	SIVO	SIOV
laiend-I	SVOI	SOVI

Samas ei ole need neli tüüpi maailma keelte seas ühtviisi levinud. Sõnajärjetüpoloogide andmetel (Dryer 1992) kuulub kõige rohkem keeli SIVO ja SOVI tüüpi, kokku üle 90 % andmebaasis olevast 71 keelest. Inglise keel näiteks on tüüpiline SIVO keel, saksa keel tüüpiline SOVI keel. SVOI on harv tüüp, kuhu kuulub 5,6 % keeltest, SIOV rühma 4,2 % keeltest.

I positsiooni oma laiendi suhtes ilmestab kõige paremini kõrvallause sõnajärg, kus nihutusoperatsioonide transformeeriv mõju on väiksem kui pealauseis. Analüüsiks sobivad hästi laused, kus kasutatakse öeldisverbi liitaega, sest sellisel juhul eristub I abiverbi kujul põhiverbist. Nii pakuvad inglise ja saksa keele kohta adekvaatset informatsiooni järgmised laused (Roberts 1997: 34):

(21) Die Polizei vermutet, daß Tommy Marijuana verkauft **hat**
 The police suppose that Tommy **has** sold marijuana
 'Politsei eeldab, et Tommy on marihuana müünud'

Kui saksa või inglise keele kõrvallausel on üsna stabiilne sõnajärg (vastavalt SOV ja SVO), siis eesti keeles tuleb arvestada suure varieerumisega. Alljärgnevalt püüan analüüsida, millisest baassõnajärjest oleks eesti keele kõrvallauseid kõige kergem saada, võttes aluseks võimalikele nihutustele seatud piirangud. Järgnevas ma lähtun hüpoteesist, et eesti keel on OV, seega tulevad vaatluse alla ainult SOVI ja SIOV baassõnajärjed:

(22) SOVI tüüp

	C	S	O	V	I
A	*kes		lamba	tapnud	oli
B	*kes	oli	lamba	tapnud	t _i
C	*kes		lamba	oli tapnud	t _i

See baassõnajärje tüüp võimaldab genereerida ainult ühe võimaliku sõnajärje (22a), samas ei ole see sõnajärg eesti keeles neutraalne (sectõtu tärn). Teisest küljest ei paku SOVI tüüp legaalseid võimalusi kõige loomulikuma sõnajärje (22b) genereerimiseks, sest selleks vajalikud nihutused pole lihtsalt teostatavad (I kui põhi ei saa nihkuda fraasisõlme). Näites (22c) toodud sõnajärg eeldaks abiverbi laskumist verbi sõlme, mis ei ole üldiselt

aktsepteeritud operatsioon. Et tegemist on markeeritud järjestusega eesti keeles, siis on see arusaadav.

Vaatleme sama kõrvallause tüübi sobivust SIOV baassõnajärgjega:

(23) SIOV tüüp

	C	S	I	O	V
A	kes		oli	lamba	tapnud
B	kes	lamba _i	oli	t _i	tapnud
C	*kes		t _i	lamba	tapnud oli _i

Nagu tabelist näha, võimaldab SIOV tüüp raskusteta genereerida neutraalse (23a) ning mõõdukalt markeeritud (23b) sõnajärje, kuid vajab tugevalt markeeritud sõnajärje (23c) genereerimiseks ebakonventsionaalset abiverbi nihutust verbi sõlme. Seega kajastab SIOV tüüp eesti keele relatiivlause sõnajärge paremini kui SOVI tüüp. Vaatleme nüüd *et*-komplementlauseid. Ka siin pakub adekvaatse tulemuse SIOV sõnajärg

(24) SIOV tüüp

	C	S	I	O	V
a	et	ta	oli	lamba	tapnud
b	*et	ta	t _i	lamba	oli _i tapnud
c	*et	ta	t _i	lamba	tapnud oli _i
d	*et	lamba	oli	ta	tapnud

SIOV tüüp võimaldab genereerida neutraalse sõnajärje (24a), vajab markeeritud sõnajärgede genereerimiseks erioperatsioone, (24 b, c) ega võimalda hoopiski genereerida ebagrammatilist näidet (24d) ega selle variante, mida ei ole tabelis eraldi välja toodud, sest sihitus ja öeldis ei saa kohti vahetada GB konventsioonide järgi. SOVI baassõnajärg võimaldab raskusteta genereerida vaid markeeritud variandi (25a), neutraalset sõnajärge (25c) aga ei võimalda üldse genereerida:

(25) SOVI tüüp

	C	S	O	V	I
a	*et	ta	lamba	tapnud	oli
b	*et	ta	lamba	oli _i tapnud	t _i
c	*et	ta	oli	lamba	tapnud

Seega kajastab SIOV baassõnajärje tüüp eesti keele *et*-komplementlauseste sõnajärjevõimalusi adekvaatsemalt kui SOVI. Eelnevatega lähedase tulemuse annab ka *kui*-tingimuslause:

(26) SIOV tüüp

	C	S	I	O	V
a	kui	ta	oli	lamba	tapnud
b	*kui	ta	t _i	lamba	oli _i tapnud
c	*kui	ta	t _i	lamba	tapnud oli _i
d	*kui	lamba	oli	ta	tapnud

Erinevus teistest kõrvallause tüüpidest on selles, et *kui*-lause puhul on ka SOVI sõnajärg neutraalne (27a), kui kõrvallause eelneb pealausele: *Kui ta lamba tapnud oli, läks ta kartulikuhja tegema*:

(27) SOVI tüüp

	C	S	O	V	I
a	kui	ta	lamba	tapnud	oli
b	*kui	ta	lamba	oli _i tapnud	t _i
c	*kui	ta	oli	lamba	tapnud

Samas ei võimalda SOVI baassõnajärg genereerida teist neutraalset sõnajärge (27c).

Omapäraselt käitub ka *sest*-lause, kus neutraalne tundub olevat SIVO sõnajärg: *Mees nuttis, sest ta oli lamba tapnud*. Samas niipea, kui verbil on ka vaba laiend, on eelistatum SIOV järjestus: *Mees nuttis, sest ta oli hommikul lamba tapnud*. Kui celdada, et baasjärg on siin SIVO, peaks neutraalseim olema *Mees nuttis, sest ta oli tapnud lamba hommikul*. Viimane on aga kindlasti markeeritud.

Pea tunnustama, et nende iseärasuste, samuti eesti keele markeeritud, kuid võimalike kõrvallause sõnajärgede adekvaatseks kirjeldamiseks GB raamistikus mul praegu rahuldavaid

lahendusi ei ole. Sellegi poolest usun, et ülaltoodud analüüs annab alust arvata, et eesti keelele on iseloomulik markeeritud SIOV baassõnajärg, mitte SIVO või saksapärase SOVI.

6. Kokkuvõte

Kuigi eesti keele sõnajärg on paindlik, et tähenda see, et eesti keel ei arvestaks üldse moodustajate järjestamisele kehtivate tüpoloogiliste piirangutega. Analüüsides öeldisverbi ja tema laiendite omavahelist paiknemist, võib üsna kindlalt väita, et verbifraasi loomulik põhja-laiendi järjekord on OV, vastupidiselt üldlevinud arvamisele, et eesti keeles öeldis eelneb sihitisele. Mainitud arvamus tuleneb asjaolust, et eesti keel on nn V2 keel, kus öeldise finiiitosa paigutatakse lauses teisele positsioonile, mistõttu ta sageli tõesti eelneb sihitisele. Kui aga vaadelda lauseühendeid ja selliseid lauseid, kus V2 ei ole rakendatud, siis ilmneb, et neis järgneb verb sihitisele.

Keerulisem on adekvaatselt hinnata põhja-laiendi järjestust IPs. Eesti keelele ei ole üldiselt iseloomulik SOVI keelele iseloomulik öeldisverbi finiiitosa lõppasend kõrvallauses. Pigem asub see lause teises positsioonis, mis viitab SIOV sõnajärjele. Samas on kõrvallause sõnajärg liiga varieeruv, et selles järelduses täiesti kindel olla, seda enam, et SIOV tüüp on maailma keelte hulgas väga harvaesinev.

Kui ülalvisandatud hüpotees aga tõeseks osutub, siis oleks huvitav teada ka seda, mis on põhjustanud eesti keele markeeritud sõnajärje. Üks võimalus on, et SIOV tekkis eesti keele eriarengu perioodil läänemeresoomelisest SIVOST saksa keele SOVI mõjul. Alternatiivselt on võimalik, et eesti keel on kogu aeg olnud SOVI keel, kuid omandas markeeritud SIOV Johannes Aaviku keeleuueenduse tulemusel, mille üks eesmärke oli lahti saada verbilõpulisest sõnajärjest. Et keeleuueenduse eesmärgid sõnajärje vallas realiseerusid vaid osaliselt (vt Ehala 1998), oli tulemuseks markeeritud SIVO. Kumb neist seletustest tõepärasem on, sellele peaks andma vastuse keeleuueenduse eesti keele sõnajärje analüüs.

KIRJANDUS

- Chomsky, N. 1981.** Lectures on Government and Binding. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. 1982.** Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. 1986.** Barriers. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Dryer, M. S. 1992.** The Greenbergian word order correlations. – *Language* 68: 81–138.
- Ehala, M. 1998.** How a man changed a parameter value: the loss of SOV in Estonian subclauses. – *Historical Linguistics 1995. Volume II: Germanic linguistics*. Eds. R. Hogg, L. van Bergen. Amsterdam: John Benjamins. 73–88.
- Èrelt, M.; Kasik, R.; Metslang, H.; Rajandi, H.; Ross, K.; Saari, H.; Tael, K.; Vare, S. 1993.** Eesti keele grammatika II. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Haegeman, L. 1991.** Introduction to Government and Binding Theory. Oxford: Basil Blackwell.
- Haakulinen, A.; Karlsson, F.; Vilkuna, M. 1980.** Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Helsinki.
- Help, T. 1988.** GLOW '88 Budapestis. Tänapäeva generatiiv-lingvistikast ühe ürituse taustal. – *Keel ja Kirjandus* 1, 15–21; 2, 87–93.
- Kiparsky, P. 1996.** The shift to head initial VP in Germanic. – *Studies in Comparative Germanic Syntax. Vol II*. Ed. Hoskuldur Thrainsson. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 140–179.
- Kroch, A. 1989.** Reflexes of grammar in patterns of language change. – *Language Variation and Change* 1, 199–244.
- Lightfoot, D.; Hornstein, N. (eds.) 1994.** Verb Movement. Cambridge: Cambridge UP.
- Roberts, I. 1997.** Comparative Syntax. London: Arnold.
- Remmel, N. 1963.** Sõnajärjestus eesti lauses. Deskriptiivne käsitlus. – *Eesti keele süntaksi küsimusi*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 216–271.
- Tael, K. 1988.** Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Valgma, J; Remmel, N. 1968.** Eesti keele grammatika. Tallinn: Valgus.
- Vikner, S. 1994.** Finite verb movement in Scandinavian embedded clauses. – *Verb Movement*. Eds. D. Lightfoot, N. Hornstein. Cambridge: Cambridge UP. 117–147.